

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נג, תשס"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ועוד שני הדרנים. כמה מחידושי המילים שבגלויה נמצאו משובצים גם בדרשותיו, וכך אושש הזיהוי.³ מעיוננו עולה שלוין היה "מגיד", דרשן נודד, ושפרנסתו הייתה בדוחק. אפשר שעסק גם בהוראה ונודע ככל הנראה בכינוי "דער לערער" (המורה).⁴

קריאה בדרשות מלמדת שלוין היה ציוני נלהב ובנעוריו אף פעל למען רכישת קרקע בארץ-ישראל. בספר הזיכרון של העיירה מציינים שבזכות דרשותיו נסתפחו רבים אל מחנה הציונות הדתית בעיר.⁵ בדרשתו לראש השנה הוא אומר: "ומה נהדר יהיה היום ההוא בשבוע אל עמו 'גאון יעקב' אשר אהב סלה, להוליכם קוממיות בראש זקוף בתור בני חורין ועומדים ברשות עצמם [...] ובשוב ה' את שיבת ציון 'מלכים יראו וקמו, שרים וישתחוו' וכבר אמרו חז"ל: 'כל פעולות טובות ונחמות שעתיד הקב"ה ליתן לישראל אינם אלא מציון, עוז מציון, ישועה מציון, שופר מציון, ברכה מציון, טל חיים מציון, עזר וסיוע מציון, תורה מציון' וי"ר [ויקרא רבה] כ"ד" (עמ' 16). ובדרשתו לשבת נחמו: "וביחוד עלינו לחבב על בני הנעורים את ארצנו הקדושה, העומדת אף עתה בקדושתה, ומעולם לא זזה שכינה מ'כותל מערבי'. [...] ואז נוכל לבא זקופי קומה לפני המשנה למלך הבריטי ושפתנו אתנו [...] אם חפץ אתה כי נמלא את ארץ הנגב מים, ונפתח שמה עינות יוצאות בבקעה ובהר – אנא, יכולים אנחנו לבדנו להיות העובדים, הסוללים, החופרים והמהנדסים, ואין לנו צורך לבקש שרות של דוב אצל זרים, [...] אם חפץ אתה כי נהיה בעצמנו אחראים בעד המשטר בארץ, יש לנו די פקידים מומחים היכולים לשמש בכל מקצועי ההנהלה ולהביא תועלת רבה, [...] ובא"י אשר חיי נשמות אויר ארצה, נדליק את העששית של יחוד ה' ותורתו תנו לנו לשבת שקטים על שמרינו, ותראו מיד את פרי עמלנו, מה שישראל העומד ברשות עצמו יכול להוציא..." (עמ' 178–180).

לוי חרד לגורל השפה העברית המתחדשת, ובכל פרשה ופרשה חזר ותקף את היידישיסטים שעודדו את השימוש ב"ז'רגון" והעדיפו אותו על פני השימוש בעברית. עיקר ביקורתו הופנתה כלפי אנשי צ'רנוביץ. הרקע לביקורת זו היא ועידת סופרי יידיש שהתקיימה בצ'רנוביץ בשנת 1908 ושבה עשו להקניית מעמד של ספרות מודרנית לספרות יידיש. כמה עסקנים קיצוניים

3. המילים שהובאו גם בגלויה וגם בדרשות בספר "שלמי יוסף" הן **פֿלגֿלָה** (עמ' 7), **צַבְמָנֶע** (עמ' 75), **סֶלְקֶר** (עמ' 91), **סִינְצָה** (עמ' 91, 140), **אֶדְמָתוּה** (עמ' 98), **נֶרְתִּיק** (עמ' 194).

4. ספר ניסוויז', עמ' 257. כך עולה גם מעדותם של שלום חולבסקי וגרשון גפן, יוצאי העיירה ניסוויז', בשיחתי עמם.

5. שם, עמ' 40, וראה גם עמ' 101.

הכריזו בוועידה על היידיש כשפתם הלאומית היחידה של היהודים, וכך החריפה הוועידה את הקרע בין התומכים ביידיש לבין המצדדים בהחייאת העברית ועשייתה שפתם הלאומית של היהודים.⁶ בהקדמה לספר "שלמי יוסף" לוי מרצה את גישתו כלפי השפה העברית ומדגיש את חיוניות הקשר של העם עם שפתו. "מלחמה לנו ב'עם הארצות' היודישיסטית [...] ועלינו לזכור כי כל אלה באה לנו מספחת 'עם הארצות' והבורות שדבקה בנו, מתחלה תרגמו את התורה יונית ועזבו את המקור וילכו אחרי התרגום ואחר כך תרגמו אותה ארמית ואח"כ ערבית ואח"כ איספנית, ואח"כ זרנגונית, וכלי שני זה אינו מבשל וכבולעו כך פולטו, [...] בלי מקור וידיעת כה"ק [=כתבי הקודש] ושפתינו הקדושה, אין לעמוד על טיבה ולחזות נכוחות, וחבל על חכמי ספרד שכתבו את מבחרי יצירותם ערבית, [...], ותאר 'עם הספר' יאות אך לעם השואב את מדעיו ממקור ראשון ולא ע"י מליץ וכבר הגיד אבי היודישיסטים 'שלים עליכם' כי אין בעולם אף סופר אחד שיכול לתרגם כראוי את הכתובים: 'בן פרת יוסף, בן פרת עלי עין בנות צעדה עלי שור' [...] ועלובה היא העיסה שהנחתם מעיד עליה, ונהירין לי דברי הנשיא ויניזילוס במורשון היוני שאם נמצא באירופה איזה אהבה והכרת טובה ליון, ששחררה מעול הטורקים [...] זהו מפני שיון הוציאה את הומר וסוקרטוס, אפלטון ועוד, ומכיון שאתם תפשתם עכשו את לשון יון החדשה ותזנחו את לשונכם העתיקה, כרתם ב'ידיכם את הגזע, צור חצבתם...' (עמ' 3-4).

על חושו הלשוני החד יעידו הדוגמאות דלהלן:

- בדרשה לשבת שובה הוא מפרש את המילה **יתום** בפסוק "אשר בך ירחם יתום" (הושע יד, ד) כפועל בעתיד בבניין קל מגזרת הכפולים, כלומר משמעו של הפסוק הוא "שאין הקב"ה עוזר לאדם אלא אם הוא מתמס עמו" (עמ' 36). לחיזוק פירושו הוא מביא עוד פעלים בבניין קל מגזרת הכפולים הבאים במקרא בכתוב מלא: "יעוז" (דניאל יא, יב); "לעוז" (ישעיהו ל, ב).
- בדרשה לשבת חול המועד פסח הוא כותב: "וחז"ל ידעו את הנקוד ובכל מקום ששאלו המינים, תשובתם בצדס. ומרגלא בפי לבאר את מאמרס ז"ל 'הנהו בריוני דהוו בשבבתי' דר' מאיר והוו קא מצערי ליה טובא, הוה קא בעי רבי מאיר רחמי עליהו כי היכא דימותו, א"ל ברוריה דביתהו, מאי דעתך, משום דכתיב יתמו חטאים (תהלים קד, לה)? מי כתיב חוטאים? חטאים כתיב, ועוד שפיל לסופו דקרא: ורשעים עוד אינם' (ברכות י) [=הבריונים

6. ראה ש' רוזנהק, "בין אידיש לעברית – הערות ליובלה של ועידת טשרנוביץ", כרמלית ד-ה, בעריכת ש' שלום, חיפה תשי"ח, עמ' 224-234, וראה עוד שלמי יוסף, עמ' 12, 41, 48-49, 61-62, 111, 132, 145-146, 165, 174, 176-178, 192-193, 216.

האלה שהיו בשכנותו של רבי מאיר והיו מצערים אותו הרבה, התפלל שימותו. אמרה לו ברוריה אשתו: מה דעתך, משום שכתוב "יתמו חטאים"? האם כתוב 'חוטאים' – חטאים כתוב! ורד לסוף הפסוק: 'ורשעים עוד אינם', אשר לכאורה קשה, כי חטאים הוא כמו חוטאים ומוסב על האנשים החוטאים ולא על העוונות? אכן ידוע כי התארים אשר יבאו בשפתנו על משקל פֶּעַל, מורים על דבקות התאר באדם גם בשעה שאינו עוסק בו, כמו גִּנֵּב, סָפֵן, טָבַח, צָבַע, ועוד, והוא תאר תמידי, מה שאין כן, גונב, צובע, טובח ע"מ [=על משקל] פועל יבא רק על תאר ארעי בשעה שהוא עוסק בו, ולו היה כתוב חוטאים ע"מ פועל, היה משמע כי כל מי שחוטא לפניך ומצער לך, צריך לקרב מיתתו, אפס הלא חֲטָאִים כתיב ע"מ פֶּעַל, המתאים רק לחוטא ומחטיא כירבעם בן נבט, שלא ישוב עוד בתשובה אחרי חטאיו, וכיון שיתמו הַחֲטָאִים המדיחים ומסתים מן העולם, הלא ממילא 'ורשעים עוד אינם', והתאר רשע גרוע מחוטא" (עמ' 127-128).

- בדרשה לפסח הוא מגנה את דוברי היידיש באמרו "ואנחנו הלא מדברים בלשון הקדש [...] של המחבר 'מוטקה גנב' [יצירתו הבולטת של שלום אש, אחד מגדולי הסופרים בידיש], כנראה חושבים חרדינו כי משיח בן-דוד ידבר אתנו ג"כ [=גם כן] בלשונו זה, והוא יגיד כאחד מאתנו זונטאג... מאנטאג... (יום שעבדו השוואבים ללבנה) דינסטאג... דאנערשטאג... (יום שעבדו השוואבים הקדמוני להרעם) פרייטאג... (חג ומועד) אבל הנביא אומר: 'והסירותי את שמות הבעלים מפיה, ולא יזכרו עוד בשמם' (הושע ב, יט)" (עמ' 111). אפשר שציון שמות ימי השבוע בצורתם הגרמנית דווקא ולא בצורתם כפי שהיא בידיש נובע מנטייתם של המשכילים היהודיים במזרח אירופה להעדיף את הגרמנית על פני היידיש, כמנהג משכילי גרמניה.⁷

לוי מצטייר בדרשותיו כאינטלקטואל הבקי בענייני העולם. הוא משבח בהן דמויות מאשיות תרבות המערב, ובהן אפלטון, הומרוס וסוקרטס; גתה, פושקין ודוסטויבסקי; מוצרט, בטהובן ומנדלסון; קופרניקוס וקפלר. הוא מזכיר אירועים שהתרחשו בקצווי עולם: בארגנטינה ובמרוקו, בפרס ובצרפת, ומתפלמס עם תורות שהשפיעו על עולמו: תורת האבולוציה של דרווין והסוציאליזם. כיוון שלא היה בעל אמצעים נהג לפקוד לעתים קרובות את בית חברו נפתלי חיותין ולקרוא שם את כתב העת הציוני "העולם". לפי עדותו של בנימין יואל, בזמן מלחמת העולם הראשונה היה נוהג לשבת בבית המדרש

הישן בעיירה בחברת השוחט בנימין הלפרין ולנתח את מאורעות השעה באוזני קהל המתעניינים.⁸

בראשית המאה העשרים, כשבארץ-ישראל הגיע תהליך תחיית העברית לשיאו, ומעמד העברית כשפת דיבור החל להתבסס, התעניינו גם יהודים חובבי ציון שבחוץ לארץ בעבודת ועד הלשון העברית. רבים שיגרו מכתבים לוועד מתוך רצון לתרום לתחיית הלשון. בתוכם בולטת גלויתו של לוי הן מצד הכמות – 32 מילים חדשות, הן מצד האיכות – ניכר שאדם למדן יצָרָן. ספר הדרשות שלו מגביר את העניין בהצעותיו. בחינת אוצר המילים שבגלויה ובספר הדרשות עשויה לשפוך אור על יחסי הגומלין בתקופת התחייה בין דוברי העברית בתפוצות לדובריה בארץ-ישראל.

בראש הגלויה לוי מעיד שהתחקה "בשבע עינים אחרי מפעלות ועד הלשון". ואכן, מבדיקת אוצר המילים שבדרשותיו עולה שהכיר היטב את העברית המתחדשת בארץ-ישראל. בכתובתו משוקעות מילים רבות שחודשו בארץ-ישראל בתקופת התחייה. אנו מוצאים בספרו מילים של המחדשים האלה: אלעזר בן-יהודה: **חידק** (עמ' 214), **מורשון** (בית נבחרים; עמ' 3); איתמר בן-אב"י: **משערה** (בורסה; עמ' 91); דוד שמעוני: **קייטן** (עמ' 83); זאב יעבץ: **אופי** (עמ' 201); יחיאל מיכל פינס: **מחוג** (עמ' 208); דוד ילין: **קטר** (עמ' 214). למותר לציין שלא כל החידושים הנזכרים כאן השתמשו בלשון ימינו.

לצד חידושי תקופת התחייה אפשר למצוא בלשוננו גם צירופים שכמותם היו רגילים בלשון ההשכלה. על פי רוב נדלו צירופים אלו מלשון המקרא ומשמעות חדשה ניצוקה לתוכם. כך הם למשל הצירופים **נאת דשא** (נווה מדבר; עמ' 180), על פי "בנאות דשא ירביצני" (תהלים כג, ב); **עגלת צב** (מכונית; עמ' 16), על פי "שש עֲגֹלֹת צָב" (במדבר ז, ג; הפירוש הרווח של צירוף מקראי זה הוא עגלות מחופות).

בגלויה הביא לוי את המילים שחידש ובצדן הסברים, מהם ביידיש, מהם ברוסית, ומהם שיש בהם תוספת הבהרה בעברית. גם בספר הדרשות, כשהשתמש במילים חדשות או במילים שסבר שהקהל יתקשה לזהותן, ניסה לסייע בידיו: פעמים ניקד את המילה, בעיקר את המילים הלועזיות, פעמים צירף בסוגריים את תרגום המילה ליידיש, לרוסית או לפולנית או שהסביר בעברית. כיהודים הציונים המשכילים בני דורו שלט לוי בכמה שפות, ולפיכך לא תמיד קל לשחזר את הלשון ששימשה השראה לחידוש.

שרמי   דרוש ח' לשבת חוה"מ סבות   יוסף   מן 91

נאש, כי אלהיך. לא תשש כחו ולא הזקין, ובחרות ביום קרב" להראות לכל העמים את יפיו של מכתב עז חביון, כי סגולות מלכים לוטות בו, והפך בו והפך בו, דמלי בו, ואין חכמה בעולם, שתוכל להתחרות עם חכמת התורה, מקור הבינות ומעין החכמות, וכל הבא במימיו, יזכך את נפשו ויתעדן בו מאד, מה שאין הפה יכול לדבר, כי נהרות אפרסמון, יגיחו ממנה להשיב נפש נהלאה, וקרוב היום אשר, כל מעשה האלהים יביא במשפט, על כל נעלם, אם טוב ואם רע, ומי שקרא חומותיו ישועה ושתגב ביראת אלהים, הוא מרומים ישכן ויבא על שכרו, ונאמן בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך, ואם הלכת בעינים עצומות אחר אדום וערב, ונטשת את חומת דתך לנוע אחרי האטד, תצא אש מן האטד ותאכל מגדיש עד קמה ותכלה את הנגהים אחריו.

וחז"ל אמרו: אפילו שיחה יתרה שבין איש לאשתו, מגידים לו אדם בשעת מיתה (חגיגה ה'), ולהתמקין את דבריהם אטה למשל אונן, משל להד"ד לסוחר אנפוריה (גא'לאנטעריי) שנסע ל"יריד" לדייפציג והתארח במלון במרכז העיר, ובחפצו לדעת מחיר סחורתו, שאל את פי בעל המלון להגיד לו מ,פירמה" נאמנה אשר יקנה שם ערדלים ותמרקים וכדומה והאיש הגיד לו מיד את מחיר הסחורה בדיוק, כמו שהגידו לו סוחרו אנפוריה הגדולים, ובאותו יום בא ל"יריד" הלז גם סוחר מכלת, וישאל כ"כ את פי בעל המלון להגיד לו מ,פירמה" נאמנה אשר יקנה שם קלקר (קקר) סינצ'ה (טיי) מליתים, שמן, ארו

11 6

וכדומה, והאיש הגיד לו מיד את מחיר הסחורה בדיוק, כמו שהגידו לו סוחרו מכלת הגדולים, ובאותו יום בא ל"יריד" הלז גם סוחר עורות וישוחח עם בעל המלון ויגיד לו גם הוא מחיר סחורתו בדיוק, ובאותו יום בא ל"יריד" הלז גם סוחר תבואה, וישוחח עם בעל המלון ויגיד לו גם הוא מחיר סחורתו בדיוק, — — — — — והאנשים משתאים מחרישים לדעת, מאין יודע בעל המלון את המחירים בדיוק, מכל מיני סחורות הנקנות ב"יריד", אם לא ילך אל ה,משערה" (בירוה) ואינו קורא עתונים, וסוחר אחד נגש אליו וישאלו: האין שמך ,אחיתפל", הלא כל דברין נכונים, כאשר ישאל איש בדבר האלהים, ויען האיש ויאמר: דע לך אדוני כי בקומה השניה של בית מלוני נמצאת התחנה המרכזית של ה,טיליפון" הלייפציג, וכל היום אני מבלה שם, ולמה תתפלא אם מכיר אני מחירי כל הסחורות למיניהן, הלא שומע אני כל מה שסוחר לייפציג מדברים ע"י ה,טיליפון" איש אל רעהו, ואני יודע מי המדבר ומי העונה, לכן כאשר ארד למטה אל המלון יודע אני הכל ומגיד לאורחי, לכל יונם הנוכלים.

הנמשל מובן, האדם מתפלא, מאין יודע ה' מה שדברתי עם אשתי בחדרי חדרים, הלא רחוק ה' מאתנו מיליארדי מילין, בשמי שמי מרום, ומי יוליך את הקול אליו, אך על האדם לדעת, כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה" והתורה אומרת: ,לי עצה ותושיה, אני בינה, לי גבורה" כי התחנה המרכזית של העולם ומלואו נמצאת אצלו יתברך, ומבלעדיו אין דבור ואין חיים, כי רשת ה,טיליפון" עוברת

נציג את חידושו של לויך לפי שלוש דרכי התצורה הרווחות בחידוש מילים בשפה העברית: שורש ומשקל, בסיס וצורן סופי, הלחמים.⁹

א. שורש ומשקל

- טִלְפֶּת – פרסה, ראה גם מְסַמְרֶת.
- כבילה – מברק (עמ' 203). לויך מציין שהחידוש דומה בצלילו ל-cabel באנגלית.
- מְטַלֵּל – מטרייה, שמשיה, על פי השורש הארמי טל"ל שעניינו צל.
- מְיוּמָם – יום השנה (עמ' 62, 161). מקור המילה במדרש (כגון תנחומא, שמיני ח, נד; במדבר רבה י, ג), אך גיזרונה אינו ברור. יש מפרשים אותה כשם חג של גויים.¹⁰
- מְסַמְרֶת – פרסה. ראה גם טִלְפֶּת לעיל.
- מִפְק – מחלץ פקקים.
- מְתַבֵּטָה – טלפון.
- מְתַתֵּנָה – טלגרף.
- פתקה – כרזה (עמ' 140), המילה שימשה במשמעות זו גם בעיתונות של תקופת התחייה.¹¹
- תַּחנֻּדָּה – בעיה בחשבון.
- תַּחזֹר – מהלך (?) מחזור (?). ההסבר בידיש אינו ברור: מן הגלויה נראה שכתב בתחילה קורז ותיקן לקורס.

ב. בסיס וצורן

- אֶדְמוֹת – גלובוס.
- אֶדְרוֹן – חדר עבודה. אֶדְרָא בארמית הוא גורן ומכאן – מקום התכנסות. המילה נוצרה בדרך של תרגום שאילה מ-cabinet הצרפתית: cabin (תא) et-¹² (צורן הקטנה).

9. המילים מובאות כאן כניקודן במקור. לצד המילים שהובאו מן הדרשות שבספר "שלמי יוסף" סומן מראה מקומם בספר.
10. [זו המילה מיומס – שמו של החג האלילי הנזכר בספרות המדרש כמה פעמים. במקצת דפוסים באה המילה במ"ם סופית תמורת סמ"ך, שהוא חילוף כתיב ידוע. – העורך].
11. ראה ע' אורנן, מילון המילים האובדות, ירושלים ותל-אביב תשנ"ו, עמ' 256 (להלן: אורנן).
- [אֶדְרוֹן בעיקרה היא שאילה מן הארמית. כך מיתרגמת המילה חדר בתרגום אונקלוס לתורה, ראה למשל בראשית מג, ל. – הערת חבר המערכת, ד"ר דוד טלשיר].
12. וראה אורנן, עמ' 4.

- גְּלִידוֹת – ארון קרח.
- לְקַחוּן – ספר לימוד (עמ' 146).
- מַחֲסוֹן – מצנח (עמ' 20).
- צָבָן – נהג מכונית (עמ' 64). ראה להלן צַבְמָנֶע.
- צוֹתָן – סוציאליסט (עמ' 198).
- צַמִּידוֹן – מגנט (עמ' 212).

ג. הלחמים

1. רכיבי ההלחם מצטרפים לפי סדר הצטרפות שמות עצם הרגיל בעברית

- הַרְגִּיּוֹן – הר געש. רְגִּיּוֹן הוא נהר אש אגדי הנמצא בשמים.¹³ סדר המילים מאפשר התלכדות העיצור ר' המשותף.
- סִלְקֶר – סוכר. על פי סִלְקָא, 'סלק' בארמית.¹⁴
- סִמְלָץ – קריקטורה (עמ' 98).
- פִּלְגָּאִי – חצי-אי.
- פִּלְגָּלָה – חצי-כדור. לויין מציין שכך בפולנית: pólkula (=חצי כדור).
- פִּלְכּוּשׁ – קפה. כוש היא אתיופיה.
- פִּלְפָּרָא – קקאו. המילה פָּרָא דומה בהגייתה להגיית שם המדינה פָּרוּ.
- פִּתְקוֹף – עץ הבאובב. פָּריו של עץ הבאובב מכונה לָחֶם הקופים.
- צַבְמָנֶע – מכונית. בלשון ההשכלה שימשה **עגלת צב** לציין עגלה מחופה.¹⁵
- קִטְפָּסִין – שעווה לחותמות. קִטֵּף הוא שרף גומי, ומקור השעווה בסין.
- קִנְאוֹר – רובה (קִנָּה + אור).
- רִפְשָׁן – רופא שיניים (עמ' 157).
- תַּפּוּחָסִין – תפוז. תרגום מן הגרמנית: Apfelsine (מקור התפוז בסין).

2. רכיבי ההלחם מצטרפים שלא כרגיל בעברית

- אֶדְמָדֶע – גאולוגיה. סדר המילים הושפע ממבנה המילה המקורית: גַּאֵ (אדמה) **לוגיה** (תורה), ואולי גם נוצל ליצירת התלכדות העיצור מ' המשותף.
- אֶדְמָתָה – גאוגרפיה. ראה ההערה לערך הקודם.
- חִלְקוֹ – קו המשווה. סדר המילים מאפשר התלכדות העיצור ק' המשותף.

13. ראה מילון בן-יהודה בערכו. אני מודה למר שלמה צוקר ממחלקת כתבי היד והארכיונים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי על הסיוע שהושיט לי בעניין זה.

14. ראה אורנן, עמ' 224.

15. ראה אורנן, עמ' 230, 257.

- מִיקוּ – פני המים. המילה נתבארה: וואטערפּאַס. כתיב זה משונה ואפשר שצריך להיות: וואַסערפּאַס, ואולי הושפע מן המילה האנגלית water.
- נְרִיתִיק – אהיל. ההלחם קרוב בצלילו למילה התלמודית **נְרִיתִיק**.
- סִינְצָה – תה. מקור התה בסין. סדר המילים מאפשר את התלכדות העיצור נ' המשותף.
- קְטֶרֶף – טבק. סדר המילים מאפשר את התלכדות העיצורים ט', ר' המשותפים.
- רִגְלָה – כדורגל (עמ' 131). סדר המילים מושפע ממבנה המילה המקורית football, ששימשה גם ביידיש, ונוצל גם ליצירת התלכדות של העיצורים ג', ל' המשותפים.

התקשינו לקבוע את גיזרונם של כמה מן החידושים: **בְּרִפְּיָר** – החלק העליון של המגף לכיסוי השוק; אולי יש כאן צירוף של **ברך** עם יסוד הנגזר מן השורש כִּיִּר שמשמעו תבנית; **לְקִטְיוֹנָה** – מקראה. המילה נגזרה מן השורש לְקִיט (אך ראה גם להלן); את הגלויה הוא חותם במילה **דְּרִשְׁמִי**. לפי ההקשר המשמע הוא 'כתובתי'. אפשר שיש כאן גזירה מהלחם המילים דְּרִשְׁמִי; דְּרִשְׁמִי או דְּרִשְׁמִי.

בדרך יצירת חידושי של לוי מובחנים כמה תהליכים. מקצת המילים חודשו בדרך התצלול, והן נוצרו בדמיון צלילים למילה במקור, וכפי שצוין לעיל: **דְּרִשְׁמִי** מזכירה בצליל את המילה adpec ברוסית, adres בפולנית, אדרעס ביידיש; **כבילה** דומה ל-cabel האנגלית; **לְקִטְיוֹנָה** מזכירה את הבסיס lection הלטינית, שעניינו שיעור, קריאה בכתבי הקודש; **פִּלְגֶּלָה** קרובה בצלילה למילה הפולנית polkule (חצי אי), ובמילה **פִּלְפֶּרָא** התבסס לוי על הדמיון הצלילי בין המילה **פרא** לשם המדינה **פּוֹלָנְדָה**.

יש חידושים שנוצרו בדרך של תרגום שאילה: **אֶדְמֶדֶע**, **אֶדְמֶתְנָה**, **אֶדְרוֹן**, **מִיקוּ**, **פִּלְגֶּאִי**, **פִּתְקוֹף**, **תְּפוּחֶסִין**.

יש שהמילים חודשו מתוך זיקה למקור הגאוגרפי של הדברים: הקפה – פִּלְכּוֹשׁ – מאתיופיה; הקקאו – פִּלְפֶּרָא – מפרו, והשעווה לחותמות – קֶטְפֶּסִין, התה – סִינְצָה והתפוז – תְּפוּחֶסִין – מקורם בסין.

ליצירת חידושי דלה לוי מן המקורות מילים ושורשים לא שכיחים: **אֶדְרוֹן** – כמצוי בארמית; **מִטְלָל** – משורש טל"ל הארמי; **מִיּוֹמָם**; **סֶלְקֶר** – סלקא; **קֶטְפֶּסִין** – קטף; **הִרְגִּיוֹן** – רִגְיוֹן. במקרה אחד חידש מילה על יסוד שם עצם פרטי במקרא: **צִבְמָנֶע** בתבנית צִלְמָנֶע, מלך מדין (שופטים ח). עושר לשוני זה הנגלה בחידושי הוא עוד עדות לבקיאותו במקורות הלשון.

מן הראוי לבחון את חידושי של לוי בזיקה למערכת החידושים בתקופת התחייה. בחינה זו תאיר את יחסי הגומלין בין דוברי העברית בארץ-ישראל

לבין דובריה בחוץ לארץ. כיוון שאוצר השורשים ודרכי התצורה של כל שפה מוגבלים, אין תמה שלעיתים שני אנשים שלא היה ביניהם כל קשר חידשו מילים דומות ואף זהות. אצביע כאן על כמה קווי דמיון בין החידושים של לוי לחידושים של חובבי לשון אחרים באותה תקופה.¹⁶

- אֶדְרוֹן – איתמר בן-אב"י הציע את המילה במשמעות חדר קטן, והרופא יוסף אבן-אודם הציע אותה בשביל אחד מחדרי הלב.¹⁷
- מְטָל – משורש זה הציע ביאליק לקרוא לסככה **מְטָלֶת**.¹⁸
- מִפֶּק – המורה שמחה וילקומיץ הציע את המילה **מִפֶּק**.¹⁹
- מְתַבָּטָה, מְתַתָּה – בשורשים בט"א ותו"י השתמש גם זאב יעבץ בהצעותיו לטלפון וטלגרף: **חֲשֵׁבֵט** (חש + בט), **חֲשֵׁתוֹ** (חש + תו).²⁰
- סִינָצָה – לפי אותו רעיון טבע משה יעקב לוי את הצירוף **פרח סינים** לתה.²¹
- פִּלְגָּאִי – במילון של גור: **פִּלְגָּאִי**; אצל אבן-שושן הוא בא כצירוף: **פִּלְגָּאִי**.²²
- קֶטְרֶף – בדרך דומה הציע משה יעקב לוי את הצירוף **עֵשֶׂן** לטבק.²³
- תַּפְּחֻסִין – הידיעה שמוצא התפוזים בסין ניכרת גם במילים שבאו במילון האנגלי-עברי של יהודה קופמן – **סִינִית** או **תפוח סיני**,²⁴ ובמילון הגרמני-עברי של לזר וטורטשינר – **סִינִית**.²⁵

נראה שלוי לא חש שיש לעקור מן השורש כל מילה לועזית. לעתים קרובות הוא משתמש בדרשותיו במילים לועזיות בלי לטרוח להמירן בחלופות

16. ההשוואה היא לחידושים השמורים במאגר הממוחשב של חידושי המילים שבמכון מז"א.
17. ראה י' כנעני, זיכרונות האקדמיה ללשון העברית יט-כ (תשל"ב-תשל"ג), עמ' 16; י' אבן-אודם, לשון לימודים, ספר היסוד למונחי רפואה ומדעי הטבע, א, הרצליה תשי"א, עמ' 38.
18. ראה י' בניאל (ברלינר), "חידושי לשון מלוקטים מאגדות ח. נ. ביאליק", לשוננו ט (תרצ"ח), עמ' 111.
19. ראה י"ל ריקליס, המורה, ירושלים תשי"ט, עמ' 249.
20. ראה ר' וייס, בשוט לשון, ירושלים 1982, עמ' 26.
21. ראה מ"י לוי, תולדות ההמצאות החדשות, ורשה 1887, עמ' 49.
22. ראה י' גור (גרובסקי), מלון עברי, תל-אביב 1947, עמ' 800; ד' אטינגר, שפתנו במראות, תל-אביב תשי"י, עמ' 76; א' אבן-שושן, מלון חדש, ג, ירושלים תשי"ב, עמ' 1289.
23. ראה מ"י לוי, תולדות ההמצאות החדשות, ורשה 1887, עמ' 74.
24. י' קופמן, מלון אנגלי-עברי, תל-אביב 1929, עמ' 465, הערך orange.
25. S. M. Laser und H. Torczyner, *Deutsch-Hebräisches Wörterbuch*, Berlin und Wien 1927, עמ' 465, הערך Pomeranze.

עבריות, אם כי ברור שחש בזרותו. ברוב המקרים סימן אותן במירכאות או ניקד אותן. כך הן למשל, המילים **ספורט** (עמ' 49), **פירמה** (עמ' 91), **קפריז** (עמ' 62), **ריפורמה** (עמ' 99). יתרה מזו, הוא השתמש גם במילים לועזיות שבגלויה הוא הציע להן חלופה עברית. למשל, המילה **לקטיונה** המוצעת בגלויה כחלופה למקראה, אינה נזכרת בדרשות, ובהן נמצא **כרסטומטיות**, **כרסטומטיות** (עמ' 89, 146), וכך הוא משתמש גם במילה **טיליפון** (עמ' 91) ולא בחידושו **מתבטטה**. אפשר שבשתיים-עשרה השנים שחלפו מאז כתיבת הגלויה הוא חזר בו ממקצת הצעותיו אולי אף בהשפעת תשובה שקיבל מאנשי ועד הלשון (שאיננה בידינו). כך נמצא גם בספר הדרשות: בעמ' 131 הוא מציע את המילה **רגלה** כחלופה ל-football (פוטבאָל), אך בעמ' 30 הוא כותב רק את המילה הלועזית. גם את חידושו **רפֿשן** לרופא שיניים הוא מזכיר רק בעמ' 157, ואילו בעמ' 111 הוא כותב **דנטיסט**. יש לציין שלא תמיד השתמש במילים עבריות שכבר היו שגורות בארץ-ישראל באותה תקופה. כך למשל הוא כותב **אירופלן** (עמ' 20) ולא **אווירון**, **פרוגרס** (עמ' 34) ולא **התקדמות**, **דיזינפקציה** (עמ' 165) ולא **חיטוי**, **אורלוג** (עמ' 208) ולא **שעון קיר**. במקרה אחד אף הציע מילה חדשה – **כבילה** – **לתלגרם** (עמ' 203) תוך שהוא מתעלם מן המילה **מברק**, חידושו של בן-יהודה, שכבר רווח אז.

עיון זה בכתיבתו של ש"י לוין הוא דוגמה למה שאפשר להעלות מן החומר הרב האצור בארכיון ועד הלשון – כחמש מאות מסמכים, מכתבים, תעודות וכיו"ב שנכתבו בשנים 1908–1934. מהם ומתוכם עולה תהליך תחיית הלשון בעצם התרחשותו יחד עם יחסי הגומלין בין העושים בזה הן בארץ הן בגולה.